

ZƏRİFƏ MƏMMƏDOVA

Magistrant

AZƏRBAYCAN MÜHACİRƏT PUBLİSİTİKASI:

Bibliografik tədqiqat

I məqalə

Tarixin müəyyən inkişaf mərhələsində ictimai-siyasi həyatın, insanlar və dövlətlər arasındakı münasibətlərin, hərbi ideoloji münaqişələrin məhsulu kimi ortaya çıxan mühacirət ümumbəşəri bir problemdir.

Mühacirət (latınca «emiqro»-köçürəm,çıxıram)- daimi və ya müvəqqəti(uzun zamana)yaşamaq üçün digər ölkəyə könüllü və ya məcburi köçmə, hər hansı bir ölkədə yaşayan mühacirlərin toplusudur.Mühacirətin tarixi uzaq keçmişdən başlamışdır. Qədim imperiyaların,sonralar isə Sasanilərin, Ərəb xilafətinin və digər dövlətlərin Azərbaycanda işğalçı siyasəti mühacirətə səbəb olmuşdur.Lakin müasir anlamda mühacirət Azərbaycan torpaqlarının Rusiya və İran arasında bölüşdürülməsilə (Gürcüstan müqaviləsi və Türkmənçay müqaviləsi) bağlı olmuşdur.Çar Rusiyasının müstəmləkəçilik siyasəti,ermənilərin azərbaycanlılara qarşı soyqırımları Şimali Azərbaycandan,hakim dairələrin sosial-siyasi zülmündən narazılıq isə Cənubi Azərbaycandan əhalinin zaman-zaman mühacirətinə səbəb olmuşdur.Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra yaranan mühacirət, Azərbaycanın mühacirət tarixində yeni bir səhifə açmışdı. Cümhuriyyətin rəhbərlərinin böyük bir hissəsi, yeni qurulmuş sovet hakimiyyətinin ideya düşmənləri,keçmiş sahibkarların əksəriyyəti ölkəni tərk edərək,mühacirətə getmişdi. İlk dəfə olaraq, Azərbaycan mühacirəti siyasi cəhətdən təşkilatlanmış, ədəbi-bədii məktəb,dövri mətbuat yaratmışdı. Bu dövr mühacirət mətbuatı Azərbaycanda baş verən hadisələrə münasibətini bildirməyə,vəziyyətin dəyişdirilməsinə təsir göstərməyə çalışmışdır.

Azərbaycan mühacirət mətbuatı Azərbaycan mətbuatının mühüm qollarından biridir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti devrildikdən sonra istiqlal mücadiləsini xaricdə davam etdirən Azərbaycanın siyasi mühacirlərinin

başda Məhəmməd Əmin Rəsulzadə olmaqla, Cümhuriyyət xadimlərinin və onların ardıcılarının bütün XX əsr boyu SSRİ-nin süqutunadək, əsasən, Türkiyədə və bəzi Qərbi Avropa ölkələrində yaratdıqları mətbuat nəzərdə tutulur.(1;12)

1923-cü ilin sentyabrın 26-dan Türkiyənin İstanbul şəhərində Azərbaycan mühacirət mətbuatının ilk nümunəsi olan «Yeni Qafqasya» jurnalı nəşr edilməyə başladı. Azərbaycan Milli Qurtuluş Hərəkatının ideoloqu, ilk Demokratik Azərbaycan Respublikasının banisi M.Ə.Rəsulzadə tərəfindən nəşr edilən bu jurnalın başlıca qayəsi Azərbaycanda davam edən milli istiqlal mübarizəsinə dəstək vermək, vətəni bolşevik işğalından xilas etmək idi.

1927-ci ildə «Yeni Qafqasya» Sovet İttifaqının Türkiyəyə təzyiqlərindən sonra fəaliyyətini dayandırdı. Lakin 1932-ci ilədək Azərbaycan mühacirləri Türkiyədən çıxarılan qədər bu və ya digər adlarla öz nəşrlərini buraxmağa müvəffəq olmuşlar. Həmin müddətdə Azərbaycan mühacirləri İstanbulda «Azəri türk» (1928-1930), «Yaşıl yarpaq» (1928), «Odlu yurd» (1929-1931) məcmuələrini və «Bildiriş» qəzetini (1930-1931) nəşr etmişlər. Həmin nəşrlərin də proqramları cüzi dəyişikliklərlə «Yeni Qafqasya»nın proqramının təkrarı idi. Jurnalda imtiyaz sahibi müdir kimi əvvəlcə Seyid Tahir, sonra Əhməd haqqının adları göstərilə də, əslində, nəşrə Məhəmməd Əmin Rəsulzadə rəhbərlik etmişdir.

«Yeni Qafqasya» ərəb əlifbası ilə, «Azəri-türk» ün ilk 20 sayı ərəb, sonrakı 10 nömrəsi latın əlifbası ilə buraxılmışdır. Məcmuədə əsasən publisistik janrda yazılmış əsərlərin nəşri üstünlük təşkil edirdi. Publisistik janra ona görə üstünlük verildirdi ki, mühacirət publisistikası ideyanı, fikri ifadə etmək baxımından daha azaddır. Mühacirət publisistikası üçün bir tərəfdən döyüşkənlik və üsyankarlıq, digər tərəfdən həsrət, vətən yangısı çox xarakterikdir.

M.Ə.Rəsulzadə mühacirət mətbuatını Milli dövlət ideyalarının təbliği və itirilmiş Azərbaycan müstəqilliyinin bərpası uğrunda mübarizə kimi dəyərləndirirdi. Bu məqsədlə «Yeni Qafqasya» da Azərbaycan mühacirət mətbuatında tanınmış Azərbaycan ziyalılarının yaradıcılığı haqqında mütəmadi məlumatlar verildirdi.

Azərbaycan mühacirət mətbuatının banisi M.Ə.Rəsulzadə də baş redaktoru olduğu mətbu orqanlarında davamlı olaraq öz publisistik

məqalələrini nəşr etdirirdi. M.Ə.Rəsulzadənin «İstiqlal» jurnalında «Azərbaycan mətbuatının şanlı xatirəsi» (Yeni Qafqasya,1926,№9), «Tutduğumuz yol» (Azəri türk,1928,№1), «Hərif inqilabı cəbhəsində» (Azəri türk,1928, №18), «Əfqanıstan faciəsi» (Odlu yurd,1929, №1), «Öyrədən bir müsibət»(Odlu yurd,1929, №3), «Müştərək Qafqaz cəbhəsi» (1932, № 12), «Türkiyə və Avropa» (1932, № 13), «Bir rejimin ildönümü» (1932, № 20), «Demokratiya və Sovetlər» (1932, № 30), «Haqq da ümid də bizdə» (İstiqlal, 1932, №23), «Vahid istiqlalçılar cəbhəsi» (1933, № 9), «Uzaq Şərqdə» (1933, № 34), «Ukrayna məsələsi» (1933, № 48), «S.Ə.Şirvaninin çap olunmuş bir şəri haqqında,(1933,Azərbaycan YurdBilgisi), «Milli Azərbaycan hərəkatının xarakteri (Azərbaycan Yurd Bilgisi,1934,№29), «Azərbaycan haqqında ümumi məlumat» (Azərbaycan (Ankara),1952,№9) «Azərbaycanın qara günü» (Birləşik Qafqasya,1953,№3-4), «Azərbaycan istiqlalının elanı»(Birləşik Qafqasya,1953,№5), məqalələri davamlı olaraq nəşr olunurdu. M.Ə.Rəsulzadənin «Azəri Türk», «Prometey», «Yeni Qafqasya», «Azərbaycan (Ankara)», «Birləşik Qafqasya», «Azərbaycan Yurd Bilgisi» və digər mətbuat orqanlarında da Azərbaycan istiqlal mübarizəsinə həsr olunmuş publisistik məqalələri çap edilirdi. (5;18)

Azərbaycan mühacirət mətbuatında haqqında yazılar verilən, publisistik məqalələri nəşr edilən, azadlıq mübarizəsinin önündə gedənlərdən biri də Mirzə Bala Məmmədzadə idi.

Azərbaycan mühacirət probleminin araşdırılması, elmi-nəzəri tədqiqi və dəyərləndirilməsi sahəsində ilk tədqiqat heç şübhəsiz Mirzə Bala Məmmədzadənin «Milli Azərbaycan hərəkatı» adlı kitabı olmuşdur. Kitabın 1991-ci ildə Ankarada buraxılan ikinci nəşrinin «Ön sözündə qeyd olunur ki, bu qiymətli əsər ilk dəfə 1938-ci ildə Almaniyanın paytaxtı Berlində o günün şərtlərinə görə məhdud sayda çap olunmuş və qısa bir zamanda da tükənmişdir». Əsərdə göstərilirdi ki, «Yeni Qafqasya» yalnız azərbaycanlıların deyil, rus əsarəti altındakı bütün türklərin xaricdə çıxardıqları ilk məcmuə idi.

Mirzə Bala Məmmədzadənin «Səkkiz illik yol» (Yeni Qafqasya, 1926. - № 4), «Bakının azad olunması uğrunda döyüş – 15 sentyabr qələbəsi» (Yeni Qafqasya, 1927. - № 24), «31 Mart» (Odlu yurd, 1929. - № 2), «Müsavətçilər və kommunistlər» (Odlu yurd, 1929. - № 4),

«Bolşeviklər və daşnaklar» (Odlu yurd, 1929. - № 5), «Azərbaycan parlamenti» (Odlu yurd, 1930. - № 11), «Azərbaycan həyat və mətbuatında» (Odlu yurd, 1931. - № 3, 4, 5, 6, 7), «Azərbaycan və bolşeviklər» (Odlu yurd, 1931. - № 27), «Kommunistlər və istiqlal» (Odlu yurd, 1931. - № 27), «Bir qırğının 15 illiyi»(İstiqlal, 1933, №31), «Hər şeydən öncə milli istiqlal»(Qafqasya, 1952, №15), «Sovetlər Birliyində əhali və rus olmayan millətlər məsələsi» (Birləşik Qafqasya, 1953, №3-4), «Mirzə Fətəli və əlifba məsələsi»(Birləşik Qafqasya, 1953, №3), «Rus imperializmi və onun alətlər»(Birləşik qafqasya, 1953, №5), «Müstəqil Azərbaycan» (Birləşik Qafqasya, 1953, №5), «Yeni tariximizin mühüm günlərindən» (Birləşik Qafqasya, 1953, №7), «Azərbaycanın milli zəfər günü» (Birləşik Qafqasya, 1953, №9), «Milli tariximizin son 50 ili» (Azərbaycan, 1956, №1) və s. kimi məqalələri mühacirət mətbuatında ardıcıl olaraq nəşr olunmuşdur.

Rus imperializminin, bolşevizminin ifşası SSRI xalqlarının dözülməz, ağır həyatı, istiqlal tarixi və istiqlal uğrunda mücadilə aparan qəhrəmanların həyat və fəaliyyəti, sovet rejiminin təzyiq, təqib və işgəncələrinə məruz qalan insanların taleyi, Qafqaz birliyi ideyası, Sovetlərin ədəbi-mədəni və din sahəsindəki siyasətinin tənqidi nəşr olunan məqalələrin məzmununu əhatə edirdi. (3;25)

Bolşeviklərin qanlı qırğınlarından sonra M.Ə.Rəsulzadə, M.B.Məmmədzadə kimi respublikamızda yüzlərlə ziyalı haqsız təqiblərə məruz qalmış, doğma yurdunu tərk etməyə məcbur olmuşdur. Ancaq bir an da Azərbaycansız yaşamamışlar, ürəklərində gəzdirmişlər Azərbaycan odunu, Azərbaycan həsrətini. Uzaqlarda yaşasalar da ancaq vətənsiz yaşamayıblar. Ürəklərində yaşayan qürbət duyğusu, qərblilik acısı əsərlərində əks olunub.

Azərbaycan mühacirət publisistikasında görkəmli ictimai xadimi H.Baykaranın xüsusi yeri var. Hüseyn Baykara da digər mühacirlər kimi qürbətdə vətəninin istiqlalı uğrunda mübarizəyə başlayır, Azərbaycan xalqının vəziyyəti haqqında mətbuatda elmi, publisistik məqalələrlə çıxış edirdi. Onun məqalələrini oxuduqda görürük ki, söhbət yalnız və yalnız Azərbaycandan gedir. O cümlədən, «Azərbaycanda erməni basqısı və Naxçıvan məsələsi», «Azərbaycan istiqlalının 50 illiyi dolayısı ilə», «Azərbaycan cümhuriyyətinin iki hərbi zəfəri», «Azərbaycan renessansını yapanlardan Abbasqulu Ağa Bakıxanov», «Azərbaycan

istiqlal mücadiləsinin iqtisadi təməli», «Dədə Qorqud kitabı üzərinə notlar» və s. yazılar bu qəbildəndir. (2;15)

Hüseyn Baykara Azərbaycanın azadlıq hərəkatından bəhs edən bir neçə elmi kitabın müəllifidir. «XIX əsrdə Azərbaycanda yeniləşmə hərəkatları» (kitab 1966-cı ildə Türk Kültürünü Araşdırma İnstitutu tərəfindən nəşr olunmuşdur), «İran inqilabı və azadlıq hərəkatı», «Azərbaycan istiqlal mübarizəsi tarixi» (kitab 1975-ci ildə İstanbulda buraxılmışdır).

Hüseyn Baykara «Azərbaycan istiqlal mübarizəsi tarixi» əsərində Azərbaycanın bolşeviklər tərəfindən istila olunmasını, ermənilərin bundan istifadə edərək Azərbaycanda qırğın törətməsini, türkiyəli soydaşlarımızın bizə etdikləri hərbi yardım və digər hadisələri tarixi faktlar əsasında işıqlandırmışdır.

Azərbaycan öz müstəqilliyini yenidən bərpa etmək uğrunda mübarizə apardığı illər 80-ci illərin sonu 90-cı illərin əvvəllərində mühacirət publisistikası yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. Həmin dövrdə və müstəqilliyin ilk illərində «Azərbaycan» (Ankara) jurnalı ölkədə gedən ictimai-siyasi prosesləri, xüsusilə Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında baş verən hadisələri diqqətlə izləyir və dərhal reaksiya verirdi. Türkiyədə («Azərbaycan türkləri», «Xəzər», İstanbul, 1990), İsveçdə («Araz», Lund, 1991; «Azərbaycan», Stokholm), Böyük Britaniyada («Aydınlıq», 1988, London; «Odlar ölkəsi», 1988, Edinburq), Almaniyada («Azər», 1990, Berlin; «Ana dili», 1984, Bonn; «Savalan», 1967, Berlin, «Ərk», 1975), İspaniyada («Dədə Qorqud», 1988, Madrid), Belçikada («Qürbət», 1984, Brüssel; «Odlu vətən», 1992, Brüssel), habelə keçmiş SSRI məkanında Rusiya Federasiyasında («Azərros», «Azərbaycan XXI əsr», «Millətin səsi», «Azərbaycan diasporu», «Asudə vaxt», Moskva; «Azərbaycan media», Ivanovo; «Azerbaydjan», Yekaterinburq; «Bizim qəzet», Kemerovo; «Yurd», Saratov; «İnam» Sankt-Peterburq; «Azərbaycan», Vladivostok; «Dərbənd», Dərbənd), Estoniyada («Ocaq, Tallin»), Ukraynada («Savalan», Dnepropetrovsk; «Exo Azerbaydjana», «Qolos Azerbaydjana», Kiyev; «Millət», Simferopol), Moldovada («Araz», Kişinyov) nəşr edilən qəzet və jurnallarda mühacirət mətbuatı tarixində müəyyən iz qoymuş publisistik əsərlər çap edilirdi.

Ədəbiyyat:

1. *Azərbaycan Demokratik Respublikası. Azərbaycan hökuməti 1918-1920.* – B., 1990. – 92 s.

2. *Baykara H. Azərbaycan istiqlal mübarizəsi tarixi.* – B.: Azər nəşr, 1992. – 276 s.

3. *Həşimova A. XX əsrin birinci yarısında Azərbaycan mühacirəti.* – B.: Bilik, 1992. – 167 s.

4. *Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan Cümhuriyyəti.* – B., 1991. – 126 s.

5. *Rəsulzadə M.Ə. Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı. Çağdaş Azərbaycan tarixi.* – Bakı, 1991. – 152 s.

Zarifa Mamedova

Эмиграционная публицистика в Азербайджане:

(1921-1999-г.г.)

(Библиографическое исследование)

РЕЗЮМЕ

Появившаяся на определенном этапе истории, отражающая социально-политическую жизнь, отношения между людьми и государствами, военно-идеологические конфликты эмиграция общечеловеческая проблема. В 1921-1991-годах прошлого века, в период господства советского режима и идеологии в Азербайджане преднамеренно не затрагивали эту тему или предьявляли негативное отношение к ней.

В статье отражена библиографическое исследование эмиграционной публицистики.

Zarifa Mamedova

Publicism in Azerbaijan emigration (1921th-1991st -years)

(Bibliographic investigation)

SUMMARY

In the definite development stages of the history emigration is the public problem of the social-political life and the relations among the people and governments and the military ideological arguments. In the 1921th -1991st years of the last century when dominated the soviet

regime and its ideology in Azerbaijan unintentional this theme wasn't investigated or had made a false attitude.

The article deals with the bibliographic investigation of migration of the publicism.